

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 43 (2015)

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Πολιτική Επιστήμη.
Οι Περιπέτειες μιας Ιδέας, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα
2013, 139 σελ

Αναστάσιος Πεχλιβανίδης

doi: [10.12681/hpsa.14411](https://doi.org/10.12681/hpsa.14411)

Copyright © 2017, Αναστάσιος Πεχλιβανίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πεχλιβανίδης Α. (2017). Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Πολιτική Επιστήμη. Οι Περιπέτειες μιας Ιδέας, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2013, 139 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 43, 159–166.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.14411>

με πως οι φιλόσοφοι δεν είναι αλάθητοι μπορεί να μας ενθαρρύνει -όσο κι αν ξέρουμε τις δικές μας ανοησίες και ανεπάρκειες- να τολμήσουμε να σκεφτούμε πέρα και πάνω από τους εαυτούς μας».

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Α. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *Πολιτική Επιστήμη. Οι Περιπέτειες μιας Ιδέας*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2013, 139 σελ.

Μετά από μια μακρά σειρά έργων που εμπλούτισαν την ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία της πολιτικής επιστήμης και της ιστορίας των ιδεών, ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης μας φιλοδώρησε πρόσφατα με το βιβλίο του *Πολιτική Επιστήμη – Οι περιπέτειες μιας ιδέας*. Πράγματι, το έργο αυτό θυμίζει περισσότερο ένα δώρο, το οποίο ο συγγραφέας προσφέρει σε όποιον έχει εμπλακεί με το αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης και που κάποια στιγμή, είναι βέβαιο, αναρωτήθηκε για τα όρια του συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου καθώς και για τις εκλεκτικές συγγένειες που πιθανόν παρουσιάζει με άλλους συναφείς γνωστικούς κλάδους. Τούτο το βιβλίο αφορμάται από τη βιωματική σχέση του συγγραφέα με το αντικείμενο της επιστήμης που ερευνά και διδάσκει, καθώς και από τα πρωταρχικά ερωτήματα σχετικά με τη διαμόρφωση του επιστημονικού αυτού πεδίου που εξ αρχής και τον ίδιο βασάνισαν. Κατά συνέπεια, η προσέγγιση του θέματός του είναι περισσότερο η ιστορική και η περιγραφική και λιγότερο η αναλυτική, την οποία συναντάμε σε άλλα του έργα. Εν τέλει, το βιβλίο αυτό μπορεί να διαβαστεί και σαν ένας τετραδιάστατος χάρτης, του οποίου οι δύο διαστάσεις πλαισιώνουν το επιστημονικό πεδίο. Η τρίτη διάσταση σηματοδοτεί μερικές από τις κορυφαίες στιγμές της πολιτικής επιστήμης και η τέταρτη διατρέχει και αναδεικνύει την ιστορία της.

Το βιβλίο απαρτίζεται από τρία κεφάλαια, δύο κύρια και ένα επιμύθιο. Στο πρώτο κεφάλαιο, ο συγγραφέας κινείται σε δύο επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο, ανατρέχει στην ιστορική πορεία του όρου «πολιτική επιστήμη». Πότε απαντάται για πρώτη φορά και από ποιόν; Πώς μεταλαμπαδεύεται ο όρος και από ποιους στοχαστές; Ποια

είναι η ευρωπαϊκή του πορεία; Στο δεύτερο επίπεδο, ο συγγραφέας επισημαίνει τις εννοιολογικές μετατοπίσεις που δέχεται ο όρος «πολιτική επιστήμη» κατά την πορεία της ιστορικής του διαδρομής. Ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης εντοπίζει την αρχική χρήση του όρου «πολιτική τέχνη» στους πλατωνικούς διαλόγους *Πρωταγόρα* και *Γοργία*. Είναι αυτός ο όρος ο οποίος στη συνέχεια μετεξελίσσεται σε «πολιτική επιστήμη» και απαντάται για πρώτη φορά στον *Πολιτικό* του Πλάτωνα, έχοντας το νόημα της ασφαλούς και έγκυρης γνώσης της τέχνης της συγκρότησης και διακυβέρνησης των πόλεων. Αυτό το νόημα που είναι προσανατολισμένο στον πρακτικό χαρακτήρα της πολιτικής επιστήμης ως εφαρμοσμένης γνώσης που επιτρέπει την άσκηση της πολιτικής ευθύνης και της δικαιοσύνης, το μεταφέρει ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια*, αναγορεύοντας την πολιτική επιστήμη ως «την κυριοτάτην και μάλιστα αρχιτεκτονικήν των επιστημών». Με το νόημα αυτό ο όρος «πολιτική επιστήμη» κλείνει την ιστορική του πορεία στον αρχαίο ελληνικό κόσμο και με το ίδιο νόημα σε γενικές γραμμές μεταλαμπαδεύεται στον, επίσης πρακτικά προσανατολισμένο, ρωμαϊκό στοχασμό μεταφρασμένος από τον Κικέρωνα ως *scientia politica* ή *scientia civilis*.

Από την παιδεία της αρχαίας Ρώμης μεσολαβούν αρκετοί αιώνες μέχρι την επαναφορά του όρου «πολιτική επιστήμη» στην παιδεία και την πολιτική σκέψη του ουμανισμού της Αναγέννησης. Στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα ο όρος σπανίως χρησιμοποιείται στη λατινική Δύση, επανέρχεται, όμως, σποραδικά στη μεσαιωνική σχολαστική φιλοσοφία. Τον 12^ο αιώνα ο Dominicus Gundissalinus, αρχιδιάκονος του Τολέδο, χρησιμοποιεί τον όρο *civilis scientia*, προσδίδοντάς του παραπλήσια πραξολογική νοηματοδότηση με εκείνη του Αριστοτέλη και του Κικέρωνα. Στη συνέχεια, ο όρος επανέρχεται στα μέσα του 13^{ου} αιώνα και αποδίδεται ως *civilis scientia* με την πρώτη πλήρη λατινική μετάφραση των Ηθικών Νικομαχείων από τον Γουλιέλμο του Μέρμπεκε. Τον ίδιο όρο χρησιμοποιούν και οι δύο σημαντικότεροι εκφραστές του πολιτικού αριστοτελισμού του Δυτικού Μεσαίωνα, ο Θωμάς Ακινάτης και ο Μαρσίλιος της Πάδουας. Ο Ακινάτης, περισσότερο πιστός στο αριστοτελικό πνεύμα, ακολουθεί και αυτός μια πραξολογικού προσανατολισμού νοηματοδότηση του όρου, κατατάσσοντάς τον μάλιστα, ρητά στις πρακτικές επιστήμες σύμφωνα με την αριστοτελική διάκριση. Ο Μαρσίλιος της Πάδουας χρησιμοποιεί τον ίδιο όρο για να περιγράψει την πολιτική επιστήμη του Αριστοτέλη. Ωστόσο,

μέσω ενός ριζικού μεθοδολογικού επαναπροσδιορισμού της αριστοτελικής τελολογίας, κατά την οποία δίνεται προτεραιότητα στο ποιητικό αίτιο, επιδιώκει να συνυφάνει τον πρακτικό προσανατολισμό της νοηματοδότησης του αριστοτελικού όρου, με χαρακτηριστικά τα οποία ο Αριστοτέλης αποδίδει στις «βέβαιες επιστήμες». Τέλος, στην άλλη πλευρά της Αδριατικής, στην πολιτική παιδεία της ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ο όρος «πολιτική επιστήμη» εμφανίζεται για μια μοναδική φορά σε ένα κείμενο αγνώστου συγγραφέα της περιόδου του αυτοκράτορα Ιουστινιανού. Στο κείμενο αυτό ο όρος αποκτά το νόημα της γνώσης που πρέπει να κατέχει ο βασιλεύς για την άσκηση των καθηκόντων του.

Στο κατώφλι των νέων χρόνων, μετά από μια περίοδο κατά την οποία ο όρος «πολιτική επιστήμη» έχει εγκαταλειφθεί, όπως επισημαίνει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, εξ αιτίας της προηγούμενης συνάφειάς του με τη σχολαστική φιλοσοφία, επαναδιακηρύσσεται ως επιστημονική προσδοκία με μια πιο σύγχρονη έννοια από τον Ζαν Μποντέν και από τον Γιοχάννες Αλτούσιους. Η συνεισφορά του Μποντέν έγκειται στη μεταστροφή που προσέδωσε στη νοηματοδότηση της πολιτικής επιστήμης, αποσύροντας από την επιφάνεια τα προαξεολογικά της χαρακτηριστικά και μετατοπίζοντας την έμφαση από τα εγχειρίδια άσκησης πολιτικής εξουσίας στην απαίτηση για μια συνολική κριτική θεώρηση του συλλογικού βίου. Έναν αιώνα αργότερα ο Αλτούσιους σε μια προσπάθεια μεθοδικής έκθεσης του αντικειμένου της πολιτικής απαίτησε τον διαχωρισμό της πολιτικής επιστήμης από την κηδεμονία της θεολογίας, της νομικής και της φιλοσοφίας. Το επόμενο βήμα στην πορεία αυτή έρχεται να προστεθεί με το πρώιμο (ιδίως) έργο του Τόμας Χομπς, ο οποίος αποπειράται αφενός να υπαγάγει τη διαπραγμάτευση και την κατανόηση του αντικειμένου της πολιτικής επιστήμης στις αρχές του λόγου παρά της ρητορικής και αφετέρου να οριοθετήσει το αντικείμενό της στην εξορθολογισμένη μελέτη του δικαίου και της πολιτικής αλλά και στην επιστημονική έρευνα του χαρακτήρα της δικαιοσύνης και της αρετής.

Μετά την παρουσίαση των πρώτων σκαπανέων της πολιτικής επιστήμης, ο συγγραφέας αλλάζει ερευνητικό φακό. Αφού διαπιστώνει τη μεταγενέστερη έκπτωση των προσδοκιών αλλά και του ίδιου του όρου της πολιτικής επιστήμης, παρατηρεί ότι στους αιώνες που ακολούθησαν αναδείχθηκαν νέα επιστημονικά αντικείμενα. Ο διαφωτισμός διέπλασε την πολιτική οικονομία, ο θετικισμός

του 19^{ου} αιώνα διαμόρφωσε την κοινωνιολογία και ο ιμπεριαλισμός του πρώιμου 20^{ου} αιώνα απέδωσε ως επιστημονικό προϊόν την κοινωνική ανθρωπολογία. Ο Π. Κιτρομηλίδης εύστοχα παρατηρεί ότι, ενώ η κανονιστική πολιτική θεωρία, δηλαδή η πολιτική φιλοσοφία, αποτελούσε ένα από τα δημιουργικότερα και προσδιοριστικά στοιχεία του ευρωπαϊκού πολιτισμού, ωστόσο έμενε εκτός πανεπιστημίων, με τους δημιουργικότερους σκαπανείς της είτε να μην διδάσκουν είτε να κατέχουν καθηγητικές έδρες με τελείως διαφορετικά επιστημονικά αντικείμενα. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}, γίνεται εμφανής η αναγκαιότητα της συστηματικής και αναλυτικής μελέτης των πολιτικών φαινομένων ως ακαδημαϊκής πειθαρχίας, υπό το βάρος πολλών αβεβαιοτήτων και παραδόξων. Με αφορμή την παρατήρηση αυτή, ο Π. Κιτρομηλίδης προχωρά σε μια παρουσίαση της ένταξης της πολιτικής επιστήμης ως ξεχωριστού ακαδημαϊκού κλάδου στα πανεπιστήμια, αρχικά στην Ευρώπη, από το Παρίσι μέχρι το Καίμπριτζ και το Λονδίνο, για να καταλήξει στη συνέχεια στις ΗΠΑ, όπου και θα ανθοφορούσε κατά κύριο λόγο στα πανεπιστήμια του Κολούμπια, του Χάρβαρντ, του Γέιτς, του Πρίνστον και του Τζονς Χόπκινς.

Οι αρχικές μεθοδολογικές επιλογές της πολιτικής επιστήμης, όπως αυτή αναπτύχθηκε ως διακριτό πλέον ακαδημαϊκό επιστημονικό πεδίο, ήτοι η ποσοτική έρευνα και ο λογικός θετικισμός, θεωρήθηκαν επαρκείς όροι για να λάβει η μελέτη της πολιτικής ζωής τον δεύτερο όρο του αρχικού συστατικό ονόματός της, δηλαδή *επιστήμη*, μετατοπίζοντας παραδόξως την έμφαση του όρου από τα οντολογικά στα μεθοδολογικά του συμφραζόμενα. Ωστόσο, στη δεκαετία του 1960 αρχίζουν να τίθενται σοβαρά ερωτηματικά σχετικά με το κατά πόσον ο θετικισμός αποτελεί το εχέγγυο για την εδραίωση της επιστημονικής επάρκειας αυτής της νέας ακαδημαϊκής πειθαρχίας. Ο αναστοχασμός γύρω από το αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης εστιάστηκε γύρω από την κριτική του θετικισμού, κριτική η οποία συνδυάστηκε με μια αυτοκριτική προδιάθεση απέναντι στην καθιέρωση του αμερικανικού προτύπου της πολιτικής εμπειρίας ως προς την εννοιολογική συγκρότηση του κλάδου. Οι αμφισβητήσεις αυτές έδωσαν αποφασιστική ώθηση στην κανονιστική πολιτική ανάλυση, στην αναβίωση της πολιτικής θεωρίας, στη διεπιστημονική μεθοδολογική προσέγγιση του αντικειμένου καθώς και στην εδραίωση ενός μεθοδολογικού πλουραλισμού, χωρίς να ακυρώνεται, ωστόσο, ο εμπειρισμός που συνδεόταν με τη θετικιστική κληρονομιά.

Όπως επισημαίνει ο Π. Κιτρομηλίδης, οι παραπάνω εξελίξεις στον ακαδημαϊκό κλάδο αποτυπώθηκαν το 1976 στην έκδοση του μνημειώδους οκτάτομου συλλογικού έργου *Handbook of Political Science*, το οποίο κωδικοποίησε το περιεχόμενο που προσδόθηκε στη συγκεκριμένη ακαδημαϊκή πειθαρχία στις ΗΠΑ. Ο συγγραφέας, αφού προχωρά σε μια συνοπτική παρουσίαση των περιεχομένων του *Handbook of Political Science*, στη συνέχεια φέρνει στο οπτικό μας πεδίο ορισμένες ερευνητικές εξελίξεις που συντελέστηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο και απουσιάζουν από το εν λόγω έργο, επικαλούμενος τη μαρτυρία της γαλλικής σχολής της εκλογικής γεωγραφίας αλλά και εκείνη της θεμελίωσης και οργάνωσης της ιστορίας της πολιτικής σκέψης στην Ιταλία, η οποία συνδέθηκε με τη δημιουργία του πρώτου εξειδικευμένου επιστημονικού περιοδικού για τη μελέτη του πολιτικού στοχασμού, του *Il Pensiero Politico* το 1967. Ακολούθως, ο Π. Κιτρομηλίδης προχωρά σε μια κριτική αποτίμηση του *Handbook of Political Science*, με την παρατήρηση της απουσίας από τις σελίδες του της αναβίωσης της κανονιστικής πολιτικής θεωρίας και της ιστορίας του πολιτικού στοχασμού, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τη σχολή του Κέμπριτζ κυρίως μέσα από το έργο των Peter Laslett, John Dunn, Quentin Skinner και John Pocock. Επίσης, επισημαίνει την απουσία της μελέτης του εθνικισμού και της εμφάνισης των φαινομένων της παγκοσμιοποίησης και των εξωπολιτικών διεθνικών διαδικασιών στο πεδίο των σχέσεων μεταξύ εθνικών κοινωνιών. Το πρώτο μέρος του βιβλίου ολοκληρώνεται με μια κριτική αποτίμηση της έως τώρα πορείας της πολιτικής επιστήμης ως ιδιαίτερου γνωστικού κλάδου, καταγράφοντας τις αδυναμίες και τα επιτεύγματά της αλλά και τις επιφυλάξεις του συγγραφέα, ιδίως απέναντι στις φορμαλιστικές εκείνες προσεγγίσεις που διακηρύσσουν την εισαγωγή καθολικής εμβέλειας θεωρήσεων στον κλάδο.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου ο Π. Κιτρομηλίδης προχωρά σε μια συνοπτική παρουσίαση του έργου τριών πολιτικών επιστημόνων, οι οποίοι μοιράζονται τα εξής κοινά χαρακτηριστικά: α) το έργο τους συνιστά μια σημαντική πρωτότυπη συμβολή στον κλάδο, β) μοιράζονται εξ ίσου ένα ζωηρό ενδιαφέρον για την πολιτική πράξη, ενώ η επιστημονική τους στάση δεν χαρακτηρίζεται από μια αφ' υψηλού θεώρηση των πραγμάτων και γ) υπεισέρχεται το προσωπικό στοιχείο στη σχέση τους με τον συγγραφέα, καθότι μεταξύ τους μεσολάβησε μια μακροχρόνια σχέση μαθητείας, η οποία του δίνει ένα πλεονέκτημα, καθιστώντας εφικτή την εκ των έδρων ανασκόπηση του έργου τους.

Ο πρώτος πολιτικός επιστήμονας του οποίου το έργο σκιαγραφεί ο Κιτρομηλίδης είναι ο Μάικλ Γουόλζερ. Η αναφορά στη σκέψη του αρχίζει με τον προβληματισμό που προκάλεσε στον Γουόλζερ μια επίσκεψή του στην Ελλάδα. Η επίσκεψη αυτή τον έφερε σε επαφή με την πολιτική πραγματικότητα της χώρας την εποχή της στρατιωτικής δικτατορίας και τον οδήγησε στη συγγραφή ενός άρθρου, στο οποίο κατέγραφε τις εκτιμήσεις του για τα αίτια και τις προοπτικές της δικτατορίας και τις επιπτώσεις της πολιτικής των ΗΠΑ από την εποχή του δόγματος Τρούμαν μέχρι την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Στη συνέχεια, από το τεράστιο συγγραφικό έργο του Γουόλζερ, επιλέγεται να δοθεί έμφαση στα δύο κυριότερα έργα του, το *Δίκαιοι και Άδικοι Πόλεμοι* (1977) και το *Σφαίρες Δικαιοσύνης* (1983). Το μεν πρώτο συνιστά μια προσπάθεια του συγγραφέα να αντιταχθεί στον ηθικό μηδενισμό του πολέμου, τον οποίο επικαλούνταν οι αυτοαποκαλούμενοι ρεαλιστές. Η συγγραφή πραγματοποιήθηκε εν μέσω του αντιπολεμικού κινήματος εξ αιτίας του πολέμου στο Βιετνάμ. Στο συγκεκριμένο έργο ο Γουόλζερ επιστρατεύει την πολιτική φιλοσοφία από την εποχή του Πλάτωνα, του Αυγουστίνου, του Θωμά Ακινάτη, από τα κείμενα της Βίβλου και των θεολόγων του Μεσαίωνα, του Βιτόρια, του Σουάρεζ και του Γρότιου, για να υπερασπιστεί τη θέση ότι οι πόλεμοι υπόκεινται σε ηθικές αξιολογήσεις, κρίσεις και κανόνες, ενώ μπορούν να ταξινομηθούν σε δίκαιους και άδικους. Στο δεύτερο έργο, το οποίο συνιστά ένα διάλογο με το έργο του Τζων Ρωλς, ασκεί μια μεθοδολογική κριτική ως προς την έννοια της «αναδιανεμητικής δικαιοσύνης», της οποίας τις παραμέτρους ο Γουόλζερ προσπαθεί να εντάξει εντός της πραγματικότητας, αποφεύγοντας την υπερβολική μεθοδολογική αφαίρεση και προσδιορίζοντας τις σφαίρες εκείνες της κοινωνικής ζωής που οδηγούν σε μια πλουραλιστική «σύνθετη ισότητα», η οποία συγχρόνως θα διασφαλίζει τη δημοκρατία και θα εναρμονίζεται με τις αρχές της ελευθερίας και των δικαιωμάτων. Το κεφάλαιο το οποίο παρουσιάζει τον πολιτικό στοχασμό του Γουόλζερ ολοκληρώνεται με μια συνοπτική παρουσίαση του προβληματισμού του σχετικά με τη σχέση πολιτικής και θρησκείας, ιδωμένης προφανώς από την πλευρά του πολιτικού επιστήμονα και όχι από εκείνη του θεολόγου.

Στο επόμενο κεφάλαιο, ο Π. Κιτρομηλίδης μας οδηγεί στις ατραπούς της πολυδιάστατης σκέψης του Στάνλεϋ Χόφμαν. Πρόκειται για έναν πολιτικό επιστήμονα, ο οποίος σταθερά, από την εποχή

του πολέμου στο Βιετνάμ μέχρι και την προετοιμασία της εισβολής των ΗΠΑ στο Ιράκ πιο πρόσφατα, ασκούσε δημόσια το λειτούργημα του δημοκρατικού πολίτη ελέγχοντας την πολιτική της χώρας του, όποτε θεωρούσε ότι κοντόφθαλμοι στρατηγικοί υπολογισμοί την οδηγούσαν στην υποστήριξη καθεστώτων και ενεργειών που ήταν σε αντιδιαστολή με το φιλελεύθερο δημοκρατικό ιδεώδες. Το μεγάλο συγγραφικό του έργο αφορά σε δύο πτυχές των ερευνητικών του ενδιαφερόντων, αφενός στο πεδίο των διεθνών σχέσεων και της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής και αφετέρου στη γαλλική πολιτική ιστορία και στις ευρωπαϊκές σπουδές με την ευρεία έννοια του όρου. Τα έργα του Χόφμαν που αναφέρονται στη θεωρία των διεθνών σχέσεων διέπονται από την κριτική προδιάθεση του συγγραφέα απέναντι στις επιπτώσεις του θετικισμού και του συμπεριφορισμού της αμερικανικής πολιτικής επιστήμης, που αμφότεροι οδηγούν σε έναν άνευ περιεχομένου φορμαλισμό. Ο Χόφμαν, εμπνεόμενος και από τον θαυμασμό του απέναντι στον Ραιμόν Αρόν, αντιπροτείνει ένα διάλογο με την πολιτική φιλοσοφία και ένα πλαίσιο ανάλυσης, που το ονομάζει «ιστορική κοινωνιολογία». Στα έργα του που αφορούν στην πολιτική ιστορία της Γαλλίας αντλεί έμπνευση συχνά από τις προσεγγίσεις του Αλέξις ντε Τοκβίλ και διαμορφώνει ως αναλυτικό εργαλείο την έννοια της «κοινωνίας των αδιεξόδων», η οποία, σύμφωνα με τον Κιτρομηλίδη θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και για την ανάλυση φαινομένων της πολιτικής ζωής και άλλων ευρωπαϊκών κοινωνιών, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Τέλος, ένα μέρος του έργου του, πιο πρόσφατο, είναι αφιερωμένο στη μελέτη των ζητημάτων του έθνους και του εθνικισμού αλλά και των ηθικών ζητημάτων που προκύπτουν από τις στρατιωτικές επεμβάσεις σε τρίτες χώρες για ανθρωπιστικούς λόγους, εγκαινιάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα διάλογο με το έργο του Γουόλζερ. Σε διάκριση από τον τελευταίο, του οποίου τις σχετικές θέσεις ο Χόφμαν χαρακτηρίζει ως «εφαρμοσμένη ηθική», προτείνει μια επιχειρηματολογία, την οποία θεωρεί ως απόπειρα «ηθικής αναδόμησης» της πολιτικής.

Ο τελευταίος στη σειρά πολιτικός επιστήμονας στη σκέψη του οποίου αναφέρεται ο Π. Κιτρομηλίδης είναι ο Σάμιουελ Χάντιγκτον, ένας από τους πρωτεργάτες της διαμόρφωσης του κλάδου της συγκριτικής πολιτικής. Ο Χάντιγκτον είναι ιδιαίτερος στοχαστής με σημαντική, αν και ορισμένες φορές αμφιλεγόμενη, παρουσία στο πεδίο της εφαρμοσμένης πολιτικής. Το έργο του χαρακτη-

ρίζεται από πολυμέρεια, πρωτοτυπία και από ένα μοναδικό συνδυασμό της κριτικής θεώρησης με την εμπειρική εμβρίθεια, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας. Στο κεφάλαιο αυτό ο Π. Κιτρομηλίδης επιχειρεί μια σύντομη επισκόπηση του πρώιμου έργου του Χάντιγκτον, ώστε να αφιερώσει τον περισσότερο χώρο στο έργο που προκάλεσε τις περισσότερες αντιδράσεις, δηλαδή στο σύγγραμμα *Σύγκρουση των Πολιτισμών*. Ο συγγραφέας εδώ προτείνει μια εναλλακτική και προσεκτική συνάμα ανάγνωση, που θα εκτιμήσει τη σοβαρή κανονιστική διάσταση της επιχειρηματολογίας του Χάντιγκτον και παράλληλα μια διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση, που θα απαντά ίσως σε ορισμένες από τις γενικεύσεις που ο τελευταίος επιχειρεί. Θεωρούμε, ωστόσο, ότι εκτός από πολλές φορές παρεξηγημένο, το έργο του Χάντιγκτον, ιδίως το πρώιμο, είναι και σχετικά άγνωστο στο ελληνικό κοινό. Γι' αυτό και θα ευελπιστούσαμε σε μια επανέκδοση ο Π. Κιτρομηλίδης να αφιέρωνε λίγο χώρο ακόμα ώστε να μας κάνει κοινωνούς τουλάχιστον του πολύ σημαντικού *Political Order in Changing Societies* (1968). Ο Κιτρομηλίδης ολοκληρώνει την παρουσίαση της σκέψης του Χάντιγκτον με την καταληκτήρια διαπίστωση ενός βεμπεριανού υποστρώματος πάνω στο οποίο αυτή δομείται και το οποίο εν τέλει είναι ένα χαρακτηριστικό που το μοιράζεται από κοινού με τη σκέψη του Γουόλζερ και του Χόφμαν.

Στο επιμύθιο του βιβλίου του ο Κιτρομηλίδης θέτει τρεις θεματικές ενότητες ως προτεραιότητες που πρέπει να προτάξει η σύγχρονη πολιτική επιστήμη απέναντι στον εαυτό της. Η πρώτη αφορά στην αποσαφήνιση και εμβάθυνση του ζητήματος της ελευθερίας. Η δεύτερη προτεραιότητα αφορά στην σοβαρή μελέτη και στάθμιση του ζητήματος της πολιτικής ηγεσίας, ιδίως στις δημοκρατικές κοινωνίες. Η τρίτη προτεραιότητα αφορά στο να αποκτήσει έγκυρη και αξιόπιστη φωνή η πολιτική επιστήμη ως προς το έργο της διακυβέρνησης των δημοκρατικών κοινωνιών. Ωστόσο, η πολιτική επιστήμη θα πρέπει να αποφύγει να γίνει αποκλειστικά τεχνοκρατική, διατηρώντας παράλληλα την κριτική της θεώρηση, χωρίς όμως, να χάνει την αίσθηση της πραγματικότητας και των αναγκών της κοινωνίας. Και μοιάζει αυτή η καταληκτήρια προτροπή να είναι η ανταπόδοση που ο συγγραφέας ζητά από τη νεότερη γενιά πολιτικών επιστημόνων για το δώρο που εκείνος προσέφερε.